

УДК 930.1:7.045(477)

© **Андрій СОЛОНЕЦЬ**

**ПРАПОР НЕВІДОМОГО АРТИЛЕРІЙСЬКОГО ПОЛКУ.
ДО ІСТОРІЇ ВЕКСИЛОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ «НАЦІОНАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941 – 1945 РОКІВ»)**

За джерелами фондової колекції музею, матеріалами архіву науково-експозиційного відділу відтворено хід подій завершального етапу Уманської оборонної операції 1941 р., систематизовано матеріали багаторічного дослідження належності представленого в експозиції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» бойового прапора артилерійському полку.

Ключові слова: прапор, Уманська оборонна операція 1941 р., Зелена брама, Підвисоке.

Оглядаючи експозицію Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», численні відвідувачі надовго зупиняються біля однієї з вітрин у залі, присвяченому Київській оборонній операції 1941 р. Увагу екскурсантів привертає бойовий прапор військової частини, знайдений пошуковцями асоціації молодіжних пошукових організацій «Обеліск» (командир загону – А.І. Фартушний).

Це сталося поблизу будинку лісника у кварталі № 135 лісового масиву Зелена брама, розташованого між селами Копенкувате та Підвисоке Новоархангельського району Кіровоградської області. Тут улітку 1941 р. вели бої в оточенні війська 6-ї та 12-ї армій Південного фронту. Прапор відкопали на півметровій глибині, стяг непогано зберігся. Реліквію пошуковці передали до музею, згодом прапор потрапив до дбайливих рук фахівців Центру реставрації та експертизи Києво-Печерського історико-культурного заповідника, які очистили знамено від землі, законсервували. У результаті прапор набув вигляду, в якому його побачили відвідувачі Меморіального комплексу.

Фрагмент реліквії, де був зазначений номер полку, невідомий воїн ретельно вирізав ножицями, аби зберегти частину від розформування через втрату символу воїнської честі.

Перед науковцями музею постало складне завдання – дослідити реліквію і встановити її належність до військової частини. Робота тривала не один рік. Мета пропонованої розвідки – зафіксувати історію дослідження й довести її до логічного завершення.

Для початку музейники звернулися до вже опублікованих джерел з історії вищеозначених подій.

Оборонні бої на українській землі влітку 1941 р. до цього часу залишаються порівняно малодослідженою сторінкою історії Великої Вітчизняної війни. Не стала винятком й оборонна операція 6-ї та 12-ї армій, яка відіграла важливу роль у зриві планів противника з розгрому військ Південного та Південно-Західного фронтів і захоплення Києва. На жаль, у фундаментальних працях, виданих у СРСР, Уманська оборонна операція, як і більшість невдалих битв, описується загальними фразами. У радянській історіографії їй окремо присвячена лише робота Є.А. Долматовського «Зелена брама», яка визначена автором як документальна легенда. У 2004 – 2005 рр. у часописі «Военно-исторический архив» були видані мемуари підполковника В.А. Новобранця – начальника розвідувального відділу 6-ї армії, який у своїй праці «Записки військового розвідника» послідовно описує перебіг досліджуваних подій, хоча тут слід зробити поправку на суб'єктивний фактор, чим часто грішать автори спогадів. Одночасно світ побачила праця О.В. Ісаєва «От Дубно до Ростова», у якій один із розділів має назву «Путь к «Зеленой браме», де автор детально описує передумови, перебіг та наслідки цієї трагедії у стратегічних масштабах. На увагу заслуговують і статті науковця – історика з Уральського федерального університету О.І. Нуждіна «Действия 6-й и 12-й армий в сражении под г. Умань. 1 – 7 августа 1941 г.» та «Действия командования 6-й и 12-й армий Южного фронта в условиях окружения (начало августа 1941 г.)». У 50 – 80-х рр. ХХ ст. у ФРН було видано кілька робіт, у яких розглядається історія участі піхотних і танкових з'єднань Вермахту в Східному поході, зокрема й у боях поблизу Умані. Найбільш детально ці події висвітлено в монографії Х. Штеєца «Гірські єгері під Уманню», однак дії військ 6-ї та 12-ї армій тут майже не відображені. Таким чином, цей напрям пошуку очікуваних результатів не приніс.

Разом із тим науковці музею надіслали листи до Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, а також ветеранів 6-ї та 12-ї армій, проте однозначної відповіді щодо належності прапора військовій частині отримано не було. Утім, зібрана інформація конкретизувала набутий раніше масив загальних фактів і допомогла відтворити хід подій на завершальній фазі битви.

Відомо, що впродовж 25 липня – 7 серпня 1941р. у районі м. Умань здійснювалася операція військ 6-ї та 12-ї армій Південного фронту з прориву на східний берег р. Синюхи для організації там міцної оборони й відновлення фронту.

Унаслідок того, що фронт вигнувся великою дугою, гітлерівці двома концентричними ударами з півночі та півдня в районі Умані відрізали майже 200-тисячне радянське угруповання (рештки 6-ї та 12-ї армій під командуванням І. Музиченка та П. Понєдєліна). Очевидець тих подій М. Хрущов згадував: «Ми втратили артилерію і танки, у нас не було кулеметів. Основні наші сили – два механізовані

корпуси – були розбиті, головним чином, з повітря. Війська 6-ї та 12-ї армій, коли противник узявся за них, стали відступати неорганізовано. Він весь час тримав їх у півкільці, і вони не мали маневреності. А це – найголовніше для військ. Ці армії, звичайно, не розпалися, вони захищалися і навіть завдавали удари противнику в напрямі Бронниць. Вони відступали на південь Києва в район південніше Умані. Тут їх оточили» [1].

Упродовж менш ніж двох тижнів, до перших чисел серпня 1941 р., дві армії в Уманському «котлі» фактично перестали існувати як бойові одиниці, опір і надалі чинили окремі групи воїнів.

Невеличка ділянка лісу, де зосередилися рештки двох армій, прострілювалася наскрізь. Є. Долматовський так описував наслідки цих боїв: «...Впізнаєте Зелену браму?.. Між іншим, це урочище, чи то ліс, має господарське призначення: у свій строк певна частина дерев має бути вирубаною й повинна поставлятися як сировина на меблеву фабрику. Але деревину із Зеленої брами фабрика не приймає: у стовбурах дубів ховаються осколки снарядів і бомб, кулі, різний метал. З дубом у нас взагалі проблеми. Пили ламаються. Дешевше везти сировину із-за Волги, з країв, де не було війни, ніж використовувати місцеву деревину...» [2]. Минули десятиліття, а зранена земля й досі не загоїла рани на місцях бойовищ, де у першій декаді серпня 1941 р. тривав останній акт драми під назвою «Уманська оборонна операція».

Начальник Генерального штабу сухопутних військ Німеччини генерал Ф. Гальдер у своєму «Військовому щоденнику» зранку 8 серпня 1941 р. зафіксував: «Операції на фронті 11-ї та 17-ї армій та 1-ї танкової групи розвиваються задовільно. У полон, крім командувача 12-ї російської армії, захоплений ще й командувач 6-ї російської армії». У вечірньому записі читаємо: «Перед фронтом 17-ї армії оточений противник ліквідований. За попередніми підрахунками, у полон захоплено понад 100 тис. чоловік, убито понад 200 тис. чоловік. Розгромлено близько 16 піхотних і 6 танкових дивізій противника» [3].

Значна кількість вітчизняних дослідників у цілому погоджується з наведеними цифрами щодо чисельності військовополонених, проте дані генерала Гальдера про кількість безповоротних втрат радянських військ явно завищені. У праці авторського колективу Українського інституту національної пам'яті йдеться про те, що лише невеликій частині бійців удалося вирватися з оточення, близько 20 тис. воїнів загинули в боях, а більшість (майже 60 тис. осіб) потрапили в полон [4]. Цифри на порядок менші, однак вражаючі.

У 1966 р. у Військово-науковому товаристві Київського військового округу з доповіддю під назвою «Бої 6-й и 12-й армій в окружении в районе Умани (июль – август 1941 г.)» виступив генерал-майор у відставці С.І. Іовлев. Він оприлюднив список частин і з'єднань (їх рештки) 6-ї та 12-ї армій, які потрапили в оточення в районі Зеленої брами:

- 6-та армія – командувач генерал-лейтенант І.М. Музиченко:
- 16-й механізований корпус – командир дивізії О.Д. Соколов:
 - 15-та танкова дивізія – полковник В.І. Полозков

- 39-та танкова дивізія – полковник М.В. Старков
- 240-ва моторизована дивізія – полковник І.В. Горбенко
- 8-ма танкова дивізія – полковник П.С. Фотченков
- 10-та танкова дивізія – генерал-майор С.Я. Огурцов
- 44-та танкова дивізія – полковник В.П. Кримов
- 213-та моторизована дивізія – полковник В.М. Осьминський
- 37-й стрілецький корпус – комбриг С.П. Зибін:
 - 80-та стрілецька дивізія – генерал-майор В.І. Прохоров
 - 139-та стрілецька дивізія – полковник М.Л. Логінов
 - 141-ша стрілецька дивізія – генерал-майор Я.І. Тонконогов
- 49-й стрілецький корпус – генерал-майор І.О Корнілов:
 - 140-ва стрілецька дивізія – полковник Л.Г. Басанець
 - 190-та стрілецька дивізія – полковник Г.О. Зверев
 - 197-ма стрілецька дивізія – полковник С.Д. Губін
- 74-та стрілецька дивізія – полковник Ф.Ю. Шевердін
- 173-тя стрілецька дивізія – генерал-майор С.Б. Верзін
- 176-та стрілецька дивізія 35-го стрілецького корпусу – полковник В.М. Марцінкевич
- 189-та стрілецька дивізія 55-го стрілецького корпусу – комбриг О.С. Чичканов
- 10-та стрілецька дивізія НКВС – полковник І.С. Могилянцев
- 12-та армія – командувач генерал-майор П.Г. Понєдєлін:
- 8-й стрілецький корпус – генерал-майор М.Г. Снегов:
 - 60-та гірськострілецька дивізія – генерал-майор М.Б. Саліхов
 - 72-га гірськострілецька дивізія – генерал-майор П.І. Абрамідзе
 - 99-та стрілецька дивізія – полковник П.П. Опякін
- 13-й стрілецький корпус – генерал-майор М.К. Кирилов:
 - 44-та гірськострілецька дивізія – генерал-майор С.А. Ткаченко
 - 58-ма гірськострілецька дивізія – генерал-майор М.Г. Прошкін
 - 192-га гірськострілецька дивізія – генерал-майор П.Ф. Привалов
- 2-й механізований корпус – генерал-лейтенант Ю.В. Новосельський:
 - 11-та танкова дивізія – полковник Г.І. Кузьмін
 - 16-та танкова дивізія – полковник М.І. Миндро
 - 15-та моторизована дивізія – генерал-майор М.Н. Белов
- 24-й механізований корпус – генерал-майор В.І. Чистяков:
 - 45-та танкова дивізія – комбриг М.Д. Соломатін
 - 49-та танкова дивізія – полковник К.Ф. Швецов
 - 216-та моторизована дивізія – полковник А.С. Саркісян [5].

Як відомо, кожне з цих з'єднань за штатним розкладом мало у своєму складі артилерійські частини – це артилерійські та гаубичні артилерійські полки. Крім того, у підпорядкуванні 6-ї армії була 3-тя протитанкова артилерійська бригада у складі двох полків, у корпусному підпорядкуванні з'єднань 6-ї та 12-ї армій – корпусні артилерійські полки. Які з цих бойових одиниць дійшли до Зеленої брами після місяця напружених прикордонних боїв – сказати складно.

Під час дослідження, яке проводили співробітники музею для виявлення належності прапора військовій частині, до Меморіалу надійшов лист від Є.В. Серебрякова – керівника пошуково-дослідницької групи Об'єднаної ради ветеранів війни 6-ї та 12-ї армій у м. Арзамас, датований 17 жовтня 1994 р. [6]. У листі повідомлялося, що згідно з документами, які зберігаються в архіві групи, у заданому районі в бойових діях могли брати участь лише шість артилерійських полків:

1. 88-й артилерійський полк 80-ї стрілецької дивізії (виключений із переліку, див. вище);
2. 309-й артилерійський полк 140-ї стрілецької дивізії;
3. 348-й артилерійський полк 141-ї стрілецької дивізії;
4. 354-й артилерійський полк 139-ї стрілецької дивізії;
5. 431-й артилерійський полк 189-ї стрілецької дивізії;
6. 352-й артилерійський полк 173-ї стрілецької дивізії.

У документі на підставі документальних свідчень описані обставини переховування матеріальних цінностей, документації та бойових прапорів частин.

Зокрема, прапор 309-го артилерійського полку був схований у південно-східній частині Копенковатського лісу. Це збігається з районом, де був знайдений артефакт.

Рештки частин 141-ї стрілецької дивізії збиралися у зведений загін для прориву з оточення в ніч проти 6 серпня 1941 р. у районі Копенковатського лісу, це на південь, де і був знайдений прапор. Переховування воєнних реліквій частинами 141-ї стрілецької дивізії відбувалося в цьому районі лісу і північніше, де було знайдено бойове знамено.

Про прапор 354-го артилерійського полку відомостей немає. Імовірно, він був винесений значно раніше, разом із прапорами 139-ї стрілецької дивізії (506-го гаубичного артилерійського полку та 609-го стрілецького полку).

Є відомості про те, що частини 189-ї стрілецької дивізії, до складу якої входив 431-й артилерійський полк, оборонялися на р. Ятрань і свої воєнні реліквії закопали в землю на західній околиці лісу в кварталах № 70 і 121.

Стосовно 352-го артилерійського полку є достовірні свідчення про те, що документи і прапор полку (три сейфи) були сховані в одному великому тайнику, разом із сейфами штабу 173-ї стрілецької дивізії (всього 7 – 8 сейфів) [6].

На завершення Є.В. Серебряков резюмує, що прапор, імовірно, належить 309-му чи 348-му артилерійському полку, проте остаточне рішення може бути ухвалене лише після огляду полотнища.

Цей висновок намагалися частково спростувати в листі – відповіді (№ 38 від 10 лютого 1995 р.) на запит науковців Меморіалу співробітники Центрального музею Збройних Сил Російської Федерації. У ньому зазначено:

«...На жаль, у наш фонд знамен з усіх полків, які Вас цікавлять, надійшов лише прапор 348-го артилерійського полку 141-ї стрілецької дивізії другого формування. Із факту збереження номера полку в другому формуванні можна зробити висновок про те, що полк свій прапор не втрачав. В іншому випадку цьому полку був би присвоєний новий номер.

В історичних довідках на знамена 141-ї і 173-ї стрілецької дивізії вказаний склад других формувань цих з'єднань, у якому фігурують відповідно 348-й та 979-й артилерійський полки (а не 352-й артилерійський полк).

Відомостей про склад 140-ї, 139-ї і 189-ї стрілецьких дивізій ми не маємо. Як бачите, у нас немає достатніх підстав для однозначного висновку, але те, що у Вас прапор не 348-го артилерійського полку – очевидно...» [7].

Однак на полотнищі немає номера частини, тому доля цього фрагмента невідома. Можна припустити, що він був винесений з оточення. Тоді ця обставина, можливо, стала вирішальною при ухваленні рішення про збереження цього збройного формування як бойової одиниці, тому однозначних висновків про 348-й артилерійський полк ми робити не можемо.

Філософи стверджують, що достоїнство кожної гіпотези насамперед полягає в тому, що її без будь-якої шкоди для істини можна замінити іншою гіпотезою. Щоб висувати якісь нові припущення, а тим паче твердження, потрібне документальне підкріплення події, свідчення безпосередніх учасників чи свідків, що певним чином ріднить історичну науку з криміналістикою.

Бойових документів (накази, розпорядження, донесення, оперативні і розвідувальні зведення, картосхеми, директиви, запити, тощо), що стосуються Зеленобрамських боїв, в архівах збереглася мізерна кількість, та й ті, що вціліли, мало чим можуть допомогти. Про це свідчить лист-відповідь на запит науковців музею до ЦАМО РФ від 19 жовтня 1995 р. У ньому повідомляється, що в архіві зберігається оперативне зведення № 061 на 19:00 3 серпня 1941 р. штабу артилерії 6-ї армії Південного фронту, у якому згадується про участь 88-го артилерійського полку 80-ї стрілецької дивізії в боях на 1,5-кілометровій відстані на південь від Підвисокого [8].

У донесенні командувача військ 6-ї армії (II формування) генерала Р.Я. Малиновського від 1 вересня 1941 р. командувачу військ Південного фронту про частини 6-ї та 12-ї армії, котрі вийшли з оточення, зазначено: «...Прапори і документи розформованих частин здані на зберігання до запасного полку (Іванівка), тому що з 22 серпня 1941 р. до 1 вересня 1941 р. не було вказівок фронту, куди їх здавати...» [8].

Також у листі зазначено про те, що станом на серпень – вересень 1941 р. у населеному пункті Іванівка дислокувався лише 2-й запасний полк 11-ї запасної стрілецької дивізії, чиїх документів за 1941 р. на зберіганні в архіві немає.

Відомостей про артилерійські полки, які вийшли чи залишилися в оточенні, а також про долю їхніх знамен у перевірених документах за серпень – грудень 1941 р. Відділу комплектування, Оперативного, шифрувального відділів, Політичного управління Південного фронту, 6-ї армії в архіві немає [8].

Надзвичайно важливими для дослідження належності прапора військовій частині мали б стати джерела особового походження, зокрема спогади та свідчення учасників Зеленобрамських боїв, а також накреслені ними картосхеми і плани місцевості. Однак у листах ветеранів містилося чимало здогадок і припущень про те, що цей бойовий прапор належав саме їхній, рідній серцю, бойовій частині.

«...Не виключено, що це прапор 391-го артилерійського полку 190-ї стрілецької дивізії 6-ї армії, у складі якого я воював з першого дня війни на посаді політрука батареї. Під цим прапором бився з ворогом, перебуваючи в оточенні в районі Зеленої брами (с. Підвисоке Новоархангельського району Кіровоградської області)...» – написав ветеран Великої Вітчизняної війни В.М. Колотухін. І далі колишній боєць додавав: «... Ви запитуєте: чи маю я відомості про те, якому саме артилерійському полку належав знайдений прапор? Відповісти на це питання з впевненістю не можу, так як у місцях, де нас оточили, на той час билися 6-та та 12-та армії, а в їх складі також були інші артилерійські формування – полки, дивізіони і т. д... Перебуваючи в оточенні й постійних кровопролитних боях у районі с. Підвисоке, я неодноразово чув розмови серед однополчан про те, що потрібно вже думати про те, куди сховати заради збереження полковий прапор. Хто і де з наших службовців штабу закопав наш прапор – сказати не можу, але душа моя не дає мені спокою й підказує про те, що знайдений прапор – нашого полку...» [9].

«...І ось дійшли ми до Підвисокого... Ліси і Зелена брама, там уже билися, як кажуть, не на живот а на смерть, до останнього снаряда і патрона, не кажучи вже про їжу, її не було днів шість. Внаслідок нас почали зі всіх боків зганяти, як овець у спекотну погоду, й гнати на Умань. У цей час я та інші бійці нашого полку багато говорили про те, хто, що й де залишив чи заховав. Я, наприклад, сказав, що біля однієї хати закопав свою трудову книжку і комсомольський квиток, а троє бійців, як зараз пам'ятаю, вони служили в штабній батареї полку, говорили, що своє закопали так, що навряд чи хто знайде. Що вони закопали – вони не говорили, а ми й не питали, тому що у той час було не до цього. Ось що я можу сказати з приводу прапора полку...» – згадував М.В. Толоконников, улітку 1941 р. – командир розрахунку гармати 309-го артилерійського полку 140-ї стрілецької дивізії 6-ї армії [10].

У ході дослідження ключовим стало питання: коли був закопаний прапор? 1 – 4 серпня 1941 р. становище не було безнадійним: ворожі атаки ще відбивали, артилеристи вели вогонь, утримували свої позиції. У цей час прапор не міг бути закопаним. 5 серпня частини 6-ї і частково 12-ї армії пішли на прорив ворожого оточення. Разом з іншими частинами йшли на прорив і артилеристи. Гармати свої вони залишили, потім підірвали, а бойові прапори взяли із собою. Не може військова частина, яка здійснює прорив і сподівається на вихід з оточення, закопати свій прапор. Отже, в період із 1 до 5 серпня прапор не закопували, бо сподівалися вирватись з оточення, винести знамено. Після провалу операції з прориву 6 серпня кільце оточення скоротилося до радіуса Підвисокого (приблизно 3 км). 7 серпня 1941 р. ворожі війська захопили Підвисоке. 6 – 7 серпня частини, а точніше бійці всіх частин, перемішалися, і не стало вже корпусів, дивізій, полків, батальйонів, а була багатотисячна маса дезорганізованих, охоплених відчаєм і панікою людей зі зброєю або ж без неї. Найбільш відважні, хоробрі і стійкі бійці формували в Зеленій брамі групи й чинили опір ворогу до 13 серпня, а деякі – до кінця місяця. Ось у цей скрутний час (тобто 6 – 7 серпня і в наступні дні), коли була втрачена надія на вихід з оточення й фактично не було вже військових частин, закопували (а бували випадки, що й не закопували, а просто залишали) прапори.

Ніякої дислокації військових частин уже не було, тому що й частин не було. У будь-якій частині, у будь-якому місці Зеленої брами могли опинитися артилеристи будь-якого полку 6-ї чи 12-ї армій. При цьому ніякого значення дислокація артилерійських полків у період з 1 до 4 серпня не мала. Отже, закопати прапор свого військового формування, попередньо вирізавши його номер, після 5 серпня могли артилеристи одного з майже сорока артилерійських полків 6-ї чи 12-ї армій.

На цьому етапі дослідження стало зрозуміло, що заперечень не викличе лише та інформація, яка буде отримана шляхом вивчення безпосередньо самих артефактів.

Разом із прапором були знайдені фрагменти форми старшого лейтенанта з відповідними знаками розрізнення й значками «ГТО» 1-го ступеня, «ППХО», а також металева скринька з посвідченням особи й партійним квитком. На жаль, записи у предметах не читаються, через що неможливо встановити їхню належність певній особі.

Спробуємо звукити коло частин, яким, імовірно, може належати знамено, аналізуючи сам артефакт.

На знайденому прапорі є напис «артилерійський полк», тому він не міг належати гаубичному артилерійському полку (гап), гаубичному артилерійському полку РГК (гап РГК), гарматному артилерійському полку РГК (пап РГК) чи корпусному артилерійському полку (кап), тому слід звернути увагу саме на артилерійські полки (ап), які за штатним розкладом входили до складу перерахованих вище з'єднань.

У досліджуваний період часу в частинах і з'єднаннях РСЧА існувало кілька видів бойових знамен. З 1918 р. й до другої половини 1919 р. була поширена практика нагороджувати частини і з'єднання, які відзначилися в боях, Почесним революційним червоним прапором, проте не було єдиного уніфікованого зразка. Лише до кінця 1919 р. був розроблений такий зразок і його опис затверджений РВРР наказом № 846 від 17 травня 1920 р. Після створення Радянського Союзу істотно змінилася державна символіка, а в ході військової реформи 1924 – 1928 рр. – нумерація й найменування багатьох військових формувань. Попередні знамена застаріли, однак лише 11 липня 1926 р. було ухвалене Положення «Про революційні Червоні Прапори частин РСЧА» й затверджені їхні зразки. Ескіз нового прапора підготував автор проекту знака ордена Червоної Зірки художник П. Метельков.

Згідно з «Інструкцією з використання Постанови Центрального виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів СРСР про революційні Червоні Прапори частин РСЧА», затвердженою 3 лютого 1927 р., знамена присвоювалися стройовим військовим частинам до окремого батальйону, в прикордонній охороні – до роти включно, а також військовим навчальним закладам РСЧА. Полотнище прапора повинно мати певні розміри й малюнок, затверджені наказами РВР СРСР. Воно стало єдиним для військ РСЧА, Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) та Конвойної охорони.

5 грудня 1936 р. VIII Надзвичайний з'їзд Рад затвердив нову Конституцію СРСР. Відтоді вищим органом державної влади стала Верховна Рада. Змінилася й кількість союзних республік: якщо на 1926 р. їх було шість, то через десять років – одинадцять. Усі ці зміни не могли не позначитися на зовнішніх ознаках прапорів.

Основними відмінностями між прапорами зразка 1926 р. і його модифікацією 1937 – 1938 рр. стала форма наверхшя й написи на полотнищі. Зокрема, на гербі СРСР замість шести стало одинадцять стрічок, замість слів «Ц.И.К. СССР» згідно з директивою Генерального штабу виконувався напис «Верховный Совет СССР». Проте є відомості, що новий напис стали застосовувати з квітня 1938 р. Саме з того часу всі зображення належало не вишивати, а наносити способом фотодруку [11].

Прапор, знайдений пошуковцями, належить до більш пізнього типу знамен, які вручалися військовим формуванням з 1937 до 1938 рр. Таким чином, ми можемо вилучити з переліку артилерійські полки 74-ї, 80-ї і 99-ї стрілецьких дивізій, а також 72-ї гірськострілецької дивізії, які були сформовані раніше. Частини 15-ї моторизованої дивізії зуміли прорватися з оточення з прапорами, тому відкидаємо й 203-й артилерійський полк, який входив до її складу. Також виключаємо зі списку танкові дивізії, які не мали у своєму складі артилерійських полків за штатом.

Отже, результатом дослідження є те, що знайдений на місцях боїв прапор міг належати 54-му, 122-му, 244-му, 298-му, 299-му, 309-му, 348-му, 352-му, 254-му, 362-му, 391-му, 431-му, 656-му, 671-му, 674-му, 692-му чи 719-му артилерійським полкам.

Як відомо, негативний результат – теж результат. З моменту описаних подій минуло понад чотири криваві роки війни та майже сім післявоєнних десятиліть. З кожним днем залишається все менше ветеранів війни. Тому зрозуміло, що отримати свідчення від безпосередніх учасників – малоімовірно. Проте залишається надія, що внаслідок оприлюднення нових документальних свідчень, узятих з державних чи приватних архівів, дослідникам вдасться віднайти ту «нитку Аріадни», яка приведе до «виходу з лабіринту». Тоді ми з упевненістю зможемо сказати, якому саме з героїчних артилерійських полків 6-ї чи 12-ї армій належав артефакт, що мав славу, але не завершено на сьогодні історію.

Джерела та література:

1. *Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни. – К., 2009. – С. 96 – 97.*
2. *Долматовский Е. Зеленая брама. – М.: Издательство политической литературы, 1985. – С. 12.*
3. *Гальдер Ф. Военный дневник. – М.: Terra fantastica, 2003. – С. 291, 294.*
4. *Друга світова війна в історичній пам'яті України. За матеріалами Українського інституту національної пам'яті. – Київ-Ніжин, 2010. – С. 66.*

5. Иовлев С.И. Бои 6-й и 12-й армий в окружении в районе Умани. (Июль – август 1941 г.) // www.istor-44gsd.ru/html/wospomin.html.
6. Лист до дирекції Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» Є.В. Серебрякова. 17.10.1994 р. // Науковий архів науково-експозиційного відділу.
7. Лист О.С. Артемову, директору Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», від М.М. Кашути, вченого секретаря Центрального музею Збройних Сил. 10.02.1995 р. // Науковий архів науково-експозиційного відділу.
8. Лист А.З Давиденку, заступнику начальника інституту військової історії МО РФ, від начальника ЦАМО РФ М.П. Брільова. 19.10.1995 р. // Науковий архів науково-експозиційного відділу.
9. Лист Л.В. Легасовій, заступнику генерального директора «Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», від В.М. Колотухіна. 22.03.1995 р. // Науковий архів науково-експозиційного відділу.
10. Лист Л.В. Легасовій, заступнику генерального директора «Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», від М.В. Толоконнікова. 14.04.1995 р. // Науковий архів науково-експозиційного відділу.
11. Печейкин А.В. Знамена в Красной армии // Военно-исторический журнал. – № 5. – 2011. – С. 49 – 53.

© **Андрей СОЛОНЕЦ**

**ФЛАГ НЕИЗВЕСТНОГО АРТИЛЛЕРИЙСКОГО ПОЛКА.
К ИСТОРИИ ВЕКСИЛОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ
(ПО МАТЕРИАЛАМ ФОНДОВОЙ КОЛЛЕКЦИИ МЕМОРИАЛЬНОГО
КОМПЛЕКСА «НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ИСТОРИИ ВЕЛИКОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1941 – 1945 ГОДОВ»)**

По материалам фондовой коллекции музея, материалам архива научно-экспозиционного отдела отображен ход событий завершающего этапа Уманской оборонной операции 1941 г., систематизированы материалы многолетнего исследования принадлежности представленного в экспозиции Мемориального комплекса «Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941 – 1945 годов» боевого знамени артиллерийскому полку.

Ключевые слова: *знамя, Уманская оборонная операция 1941 г., Зеленая брама, Подвысокое.*

© **Andrey SOLONETS**

**FLAG OF THE UNKNOWN ARTILLERY REGIMENT.
TO THE HISTORY OF THE RESEARCH OF VEXILLOLOGY
(BASED ON THE FUND COLLECTION OF THE MEMORIAL COMPLEX
"THE NATIONAL MUSEUM OF THE GREAT PATRIOTIC WAR OF 1941 – 1945")**

Examining the exposure Memorial complex "National Museum of the Great Patriotic War of 1941 – 1945" numerous visitors the long time stopped near the one of the showcases in the hall devoted to the Kiev defense operations in 1941. Attracted the attention of tourists the battle flag of the military unit found by the seekers of the Association of youth searching organizations "Obelisk" (commander – A.I. Fartushny).

It happened near the home forester in the quarter number 135 of the large tracts of forest "Zelena brama", located between the villages Kopenkuvate and Pidvysoke (Kirovograd region). Here in summer 1941 were fighting surrounded troops of the 6th and the 12th army of the Southern Front. Flag was dug from the depth of half-meter, he was well preserved. The relics was donated to the museum by finders, then the flag was find in the caring hands of the Center of restoration and examination Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve, which cleared the flag of land and conserved. As a result, the flag came form in which it was seen by the visitors of the Memorial complex.

Fragment flag, where has been specified the number of the regiment, unknown soldier carefully cut with scissors to keep the disbandment of the regiment over the loss of symbol of military honor.

To put forward some new assumptions, and especially the statement needed documentary

support events, testimony of direct participants or witnesses. Battle documents (orders, reports, operational and intelligence reports, karts, requirements, etc.) related to fights in "Zelena brama", which preserved in the archives and those, that survived, little can help.

The result of the study is that flag founded on the ground fighting could belong to 54th, 122th, 244th, 298th, 299th, 309th, 348th, 352th, 254th, 362th, 391th, 431th, 656th, 671th, 674th, 692th or 719th artillery regiment.

As you know, the negative result is the result too. Since the events described has been more than four years of bloody war and nearly seven post-war decades. It is still hoped, that as a result of the publication of new documentary evidence taken from public or private archives, researchers will be able to find that "Ariadne's thread", that can help to find "exit of the maze". Then we can say with confidence, which the heroic artillery regiments of 6th or 12th Army belonged artifact, that was glorious, but not a complete history to date.

Keywords: *the flag, Uman defensive operation in 1941, Zelena brama, Pidvysoke.*